

מוטיב הגלות בספר בראשית - שיטת רמב"ן

מים ראשונים: ספר בראשית נפתח בהבטחה הגדולה: "לך לך אל הארץ אשר אראך ואעשך לגוי גדול ואברכך וכו'". שוב ושוב חוזרת הבטחת הארץ והזרע לשלושת האבות: לאברהם בהליכתו לארץ, ליצחק במניעת ירידתו מן הארץ, וליעקב בצאתו לגלות בחרן ובחזרתו משם. ספר בראשית פותח בהבטחות גדולות אלה, ומסתיים באפס יהודים (עברים) בארץ המובטחת ושישה 'קברי אבות'. יוסף ואחיו עולים לקבור את יעקב בארץ, הם רבים עם עשו על הקבורה במערת המכפלה, נפתלי קופץ למצרים להביא את הקושאן (בראשית רבה צז כא), יוסף פוקד את המקום בו נמכר ומברך "שעשה לי נס במקום הזה" (מדרש תנחומא ויחי יז), וכולם חוזרים אחרי שבעת ימי האבל שהרשימו את כל יושבי הארץ, למצרים, כאילו היא כעת ביתם ומולדתם. "אבל כבוד זה למצרים", אומרים תושבי ארץ כנען על קבורת יעקב ואף מנציחים את האירוע בנתינת שם למקום. נראה שרמב"ן, אולי יותר מכל פרשן אחר, שזכה בערוב ימיו לעלות לארץ ישראל, ולכתוב מחדש מקצת מפירושו לתורה באווירה של ארץ ישראל,¹ חש היטב במוטיב הגלות שטמון בין דפי ספר בראשית שתחילתו בהבטחה כה גדולה וסופו ירידה לגלות מצרים בה עם ישראל כמעט ואבד (ראו דברינו [משכו וקחו לכם](#) בפרשת בא).

בראשית פרק יב פסוק י - פרשת לך לך, ירידת אברהם למצרים

ודע כי אברהם אבינו חטא חטא גדול בשגגה שהביא אשתו הצדקת במכשול עון מפני פחדו פן יהרגוהו. והיה לו לבטוח בשם שיציל אותו ואת אשתו ואת כל אשר לו, כי יש באלהים כח לעזור ולהציל. גם יציאתו מן הארץ, שנצטווה עליה בתחילה, מפני הרעב, עון אשר חטא, כי האלהים ברעב יפדנו ממות. ועל המעשה הזה נגזר על זרעו הגלות בארץ מצרים ביד פרעה. במקום המשפט שמה הרשע והחטא.²

רמב"ן בראשית טו יב - ברית בין הבתרים

"והנה אימה חשיכה גדולה נופלת" - דרשו בו רמזו לשעבוד ארבע גליות, כי מצא הנביא³ בנפשו אימה, ואחר כך בא בחשכה, ואחר כך גדלה החשכה, ואחר כך הרגיש כאלו היא נופלת עליו, כמשא כבוד תכבד ממנו. אמרו (בראשית רבה מד יז): אימה - זו בבל. חשיכה - זו מדי שהחשיכה עיניהם של ישראל בצום ובתענית, גדולה - זו מלכות אנטיוכוס, נופלת עליו - זו אדום.⁴

רמב"ן בראשית פרק כו פסוק א - גלות יצחק היא גלות בבל

"מלבד הרעב הראשון אשר היה בימי אברהם" - אולי לא היה רעב בעולם עד ימי אברהם (פרקי דר"א כו), ועל כן ימנה הכתוב ממנו, כי מה צורך להזכיר זה.⁵ והנכון בעיני כי זה להגיד כי היו זוכרים אותו הרעב הראשון

¹ ראו: יוסי עופר, יהונתן יעקבס, [תוספות רמב"ן לפירושו לתורה שנכתבו בארץ ישראל](#), מאגנס 2013. דברינו [פיתוחי חותם](#) בפרשת תצוה.

² את המשפט הקשה המסיים את דברי רמב"ן, אפשר אולי להבין עפ"י פירוש רבי בחיי בן אשר שמצטט רמב"ן זה ומסיים במשפט קצת שונה: "במקום החטא שמה העונש". והוא מוסיף שם: "ולפי דעת רז"ל היה גלות מצרים בחטא שאמר: במה אדע כי אירשנה". (ראו [דברינו בנושא זה](#) בפרשת לך לך). אבל לשיטת רמב"ן גופא, הירידה למצרים בסוף ספר בראשית, שורשיה בירידתו של אברהם למצרים שבתחילת פרשת לך לך. בפסוק הסמוך אמנם מרכז רמב"ן את ביקורתו הקשה על ירידת אברהם למצרים, ואומר: "ואמר למען ייטב לי בעבורך וחיתה נפשי בגללך, כל ימי היותנו גרים בארץ הזאת עד עבור הרעב. כי אברהם מפני הרעב בא לגור בארץ, וכעבור הרעב ישוב לארץ אשר נצטוו עליה ונתנה השם לו ולזרעו. והיה חושב שיחיו נפשם ברעב ויבוא להם ריוח והצלה מאת האלהים לשוב, או שיתכן להם לברוח לארץ כנען בהתיאשם ממנה" (בהתיאש המצרים משרה). אבל זו בדיוק הטענה: מהגרים באופן זמני, גם אם מסיבות מוצדקות, ואח"כ משתקעים בגלות ושוכחים את הארץ. למה "כעבור הרעב" לא שבו אליה?

³ אברהם. ראו דברי הקב"ה לאבימלך: "וְעַתָּה הֵשֶׁב אֶשְׁתְּהָאִשׁ כִּי־נָבִיא הוּא וַיִּתְפַּלֵּל בְּעַדְךָ וַחַיֶּיהָ". ראו מקומו הגבוה של אברהם במדרגות הנבואה עפ"י הרמב"ם, מורה נבוכים חלק ב פרק מה.

⁴ כאן כבר לא רק גלות מצרים, בשל אמירה או מעשה של אברהם, אלא בשורה כללית לאברהם אבי האומה, שטרם זכה לקיום הבטחת הזרע והארץ, שבניו ישתעבדו בארבע גלויות או מלכויות נוספות! רמב"ן הולך כאן בדרכי המדרש, בעיקר מכילתא ובראשית רבה פרשה מד עליהם הרחבנו בדברינו [ברית בין הבתרים לאורך הדורות](#). אבל הוא מוסיף ואומר: "והיה הענין הזה לאברהם, כי כשהקב"ה כרת עמו ברית לתת הארץ לזרעו לאחוזת עולם, אמר לו כמשייר במתנתו, שארבע גלויות ישתעבדו בבניו וימשלו בארצם, וזה בעל מנת אם יחטאו לפניו. ואחרי כן הודיעו בביאור גלות אחרת שיגלו תחילה, שהוא גלות מצרים, שכבר נענש בו כאשר פירשתי". לגלויות ולשעבוד המלכויות יש סיבה והן באות בגין חטאים, וזו גם דרך המדרש שאברהם רק העדיף את הגלויות כעונש לבניו על פני הגיהנום, אם וכאשר יחטאו (בראשית רבה מד כא: "כל זמן שבניך עסוקים בשתיים, הם ניצולים משתיים, פירשו משתיים הם נידונין בשתיים"). גלות מצרים שכבר נגזרה על אברהם בתחילת דרכו, היא עניין נפרד משאר הגלויות העתידיות. ראו הציטוט של אבן עזרא ע"י רמב"ן בפסוק יג הסמוך: "ורבי אברהם אמר, ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בעבודות ועינוי עד קץ ארבע מאות שנה מן היום הזה. ואם כן הודיעו קץ הגאולה ולא הודיעו כמה ימי הגלות. גם נכון הוא".

⁵ אנחנו עוברים מאברהם ליצחק. ראו הפסוקים במלואם שם: "וַיְהִי רַעַב בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מִלְּבַד הָרָעַב הָרִאשׁוֹן אֲשֶׁר הָיָה בְיַמֵּי אַבְרָהָם וַיֵּלֶךְ יִצְחָק אֶל אֲבִימֶלֶךְ מֶלֶךְ פְּלִשְׁתִּים גְּרָרָה: וַיֵּרָא אֵלָיו ה' וַיֹּאמֶר אֵל תֵּרַד מִצְרָיִם שָׁכֵן בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר אָמַר אֲלֶיךָ".

ומספרים עליו שבעבורו ירד אברהם למצרים, ושם עשה לו השם כבוד גדול. ולכן היה יצחק חפץ ללכת בדרך אבותיו לירד שם עד שנאמר לו: "אל תרד מצרימה"⁶.
 וטעם המניעה אמרו רבותינו (בראשית רבה סד ג) אתה עולה תמימה ואין חוצה לארץ כדי לך. ולדעתי נכלל עוד בענין רמיזה בעתיד, כי גלות אברהם אל מצרים מפני הרעב רמז שיגלו בניו שם, ולכתו אל אבימלך לא היה גלות כי שם היה יושב ברצונו. אבל ירידתו של יצחק שם מפני הרעב ירמוז לגלות, כי גלה ממקומו בעל כורחו והלך אל ארץ אחרת. והנה היה גלותו ממקומו אל ארץ פלשתים שהיא ארץ מגורי אביו, וירמוז לגלות בבל שהוא מקום מגורי אבותם שהיו באור כשדים.⁷

רמב"ן בראשית כו כ – בארות יצחק רמז לבית ראשון, שני ושלישי

"ויקרא שם הבאר עשק כי התעשקו עמו" - יספר הכתוב ויאריך בענין הבארות, ואין בפשוטי הספור תועלת ולא כבוד גדול ליצחק, והוא ואביו עשו אותם בשווה.⁸ אבל יש בדבר ענין נסתר בתוכו, כי בא להודיע דבר עתיד. כי "באר מים חיים" ירמוז לבית אלהים אשר יעשו בניו של יצחק ... כמו שאמר (ירמיה יז ג) מקור מים חיים את ה'. וקרא הראשון "עשק", ירמוז לבית הראשון אשר התעשקו עמנו ועשו אותנו כמה מחלוקות וכמה מלחמות עד שהחריבוהו. והשני קרא שמה "שטנה", שם קשה מן הראשון, והוא הבית השני שקרא אותו כשמו שכתוב בו (עזרא ד ו) ... "כתבו שטנה על יושבי יהודה וירושלם"⁹. וכל ימיו היו לנו לשטנה עד שהחריבוהו וגלו ממנו גלות רעה. והשלישי קרא רחובות, הוא הבית העתיד שיבנה במהרה בימינו והוא יעשה בלא ריב ומצה, והאל ירחיב את גבולו, כמו שנאמר (דברים יט ח) ואם ירחיב ה' אלהיך את גבולך כאשר דבר וגו' שהוא לעתיד. וכתוב בבית השלישי (יחזקאל מא ז) ורחבה ונסבה למעלה למעלה, ופרינו בארץ, שכל העמים יעבדוהו שכם אחד.¹⁰

פרשת וישלח, בראשית לב ד – עשו הוא גלות אדום¹¹

נכתבה הפרשה הזאת להודיע כי הציל הקב"ה את עבדו וגאלו מיד חזק ממנו, וישלח מלאך ויציליהו. וללמדנו עוד שהוא לא בטח בצדקתו והשתדל בהצלה בכל יכולתו. ויש בה עוד רמז לדורות כי כל אשר אירע לאבינו עם

⁶ כנגד פרשנים ומדרשים רבים המשבחים את יצחק שנאחז בארץ גם בשנים של רעב (כפי שעשו רוב עמי הארץ, שמן הסתם לא מהרו כולם להגר למצרים בכל מחזור של שנות בצורת, ראו דברינו [יצחק אבינו](#) בפרשת תולדות), בא רמב"ן וטוען שגם יצחק חפץ היה ללכת בדרכי אברהם אביו ולרדת למצרים – גם זה בבחינת "מעשי אבות סימן לבנים"? האם ירידתו לבסוף לארץ פלשתים נחשבה גם היא כמעין גלות?

⁷ כן, קובע רמב"ן ויוצר חייך ברור בין לכתו של אברהם לשדה פלישתים אשר: "לא היה גלות כי שם היה יושב ברצונו" (בניגוד לירידתו של אברהם למצרים שהייתה גלות ורמז לגלות בניו כפי שראינו לעיל), ובין הליכתו של יצחק אל אבימלך מלך פלישתים: "אבל ירידתו של יצחק שם מפני הרעב ירמוז לגלות, כי גלה ממקומו בעל כורחו והלך אל ארץ אחרת". הליכתו של יצחק לארץ פלישתים גם היא רמז לגלויות עם ישראל, אמנם לגלות יחסית נוחה, היא גלות בבל בה פרוחה היהדות, נהנתה רוב הזמן מחסות נוחה של השלטון ושמרה על קשר חי עם יהדות בית שני בארץ ישראל. ראו המשך דבריו של רמב"ן שם: "ודע כי הגלות הנזכר ירמוז למעשה יצחק, כאשר לא לקחו אשתו, ולא היה לו שם רק הגלות והפחד, ומתחילה אמר הנוגע באיש הזה ובאשתו מות יומת - ולימים חזר בו ואמר לך מעמנו - ואחרי כן חזרו אליו בברית. וכן גלות בבל גלו שם מפני זלעפות רעב, ומעת היותם שם לא עבדום ולא עינו אותם. אבל היו גדוליהם שרים במלכות, ואחרי כן אמרו מי בכם מכל עמו יהי אלהיו עמו ויעל (עזרא א ג), והזהירו עליהם שרי עבר הנהר והפחות, ואחרי כן בטלו הבנין והות בטלא עד זמן ועידן, אחרי כן חזרו ונתנו רשות בבנין והזהירו ואמרו: די להון מהקרבין ניחוחין לאלה שמיא ומצלין לחיי מלכא ובנוה". היינו בתנאי שיתפללו לשלום המלכות. גם בחז"ל, שרבים מהם גרו בבל ויצרו את התלמוד הבבלי מפיו אנו חיים, יש לא מעט על הנוחות והקלות היחסית של אותה גלות: "גלו לבלל ושכינה עמהם" (מגילה כט ע"א), "חזרו למטענת" (פסחים פז ע"ב), עד שאמרו: "כל העולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה" (ברכות כד ע"ב).

⁸ אם נלך בדרך הפשט, אומר רמב"ן, אין בפרשת הבארות של יצחק חידוש (כבוד) גדול ואינה אלא חזרה על פרשת הבארות שחפר אברהם כמתואר בבראשית סוף פרק כא, וכנזכר בתורה שאלה אותן הבארות "אשר חפרו בימי אברהם אביו". אין זאת אלא שיש בפרשה זו "עניין נסתר" ודבר לעתיד ולפיכך בוחר רמב"ן לבאר פרשה זו על דרך הסוד והרמז.

⁹ ראו מדרש שיר השירים רבה ח ז: "מצאוני השומרים הסובבים בעיר, זה: תתני פחת עבר נהרא (עזרא ה ו) וחבריו, הכוני פצעוני (שם) - כתבו שטנה על יושבי יהודה וירושלם, נשאו את רדידי מעלי שומרי החומות - חומותיה של ירושלם".

¹⁰ ראו מדרש בראשית רבה סד ח שמזהה כאן חמש בארות: עשק, שטנה, באר מים חיים, שבעה ורחובות, שהם כנגד חמישה חומשי תורה. ושם שטנה היא ספר שמות דווקא "על שם שמררו את חיייהם בעבודה קשה". אבל רמב"ן הולך בדרך משלו ורואה בקורות בארות יצחק רמז לשתי הגלויות שבאו בעקבות החורבן: חורבן בית ראשון - גלות בבל וחורבן בית שני - גלות אדום, ורמז לבית השלישי שייכון לעד ולא תהיה בו עוד מריבה ומצה. אך יש לשים לב שרמב"ן לא מדבר כ"כ על הגלויות עצמן ומה קורה לעם ישראל בהם, אלא על הבתים שבארץ ועל החורבן. "בבל" ו"אדום" אינם נזכרים בדברי רמב"ן (אולי גם כדי לא לסתור את דבריו לעיל על הנוחות היחסית של גלות בבל). לפיכך אולי נבחר דווקא יצחק, דווקא מי שנאחז בארץ ולא מי שגלה ממנה. יצחק כסמל שגם כאשר עם ישראל יושב על אדמתו מתעשקים איתו הגויים ומשטינים עליו ולא נותנים לו מנוחה. רמב"ן מתעלם מחטאי עם ישראל שגרמו לחורבן, הן של בית ראשון והן של השני כפי שחז"ל מדגישים במקומות רבים (יומא ט ע"א) וכפי שהוא עצמו ציין לעיל (הערה 4). הדבר בולט בפרט בבית ראשון עליו כותב רמב"ן: "אשר התעשקו עמנו ועשו אותנו כמה מחלוקות וכמה מלחמות עד שהחריבוהו", בעוד שבמקרא מתוארת קריעת הממלכה לשניים בעקבות יהירותו של רחבעם והעול הכבד ששלמה אביו הטיל על העם, והיריבות הבלתי פוסקת של ממלכת ישראל וממלכת יהודה כולל בריתות עם עמים זרים.

¹¹ דברי רמב"ן שלהלן הם על הפסוק הפותח את פרשת וישלח - המפגש הגורלי של יעקב עם עשו בחזרתו לארץ מחרן.

עשו אחיו, יארע לנו תמיד עם בני עשו. וראוי לנו לאחוז בדרכו של צדיק שנזמין עצמנו לשלשת הדברים שהזמין הוא את עצמו: לתפילה ולדורון ולהצלה בדרך מלחמה, לברוח ולהינצל, וכבר ראו רבותינו הרמז הזה מן הפרשה הזאת כאשר אזכיר (להלן לב ט, לג טו).¹²

אל עשו אחיו ארצה שיער - ... וכבר תפסוהו החכמים על זה. אמרו בבראשית רבה (עה ג): "מחזיק באזני כלב מתעבר על ריב לא לוי" (משלי כו יז).¹³ אמר לו הקב"ה: לדרכו היה מהלך והיית משלח אצלו ואומר לו: "כה אמר עבדך יעקב!" ועל דעתי גם זה ירמוז כי אנחנו התחלנו נפילתנו ביד אדום, כי מלכי בית שני באו בברית עם הרומיים (ספר החשמונאים א ח) ומהם שבאו ברומה (כך כותב רבינו בויקרא כו טז), והיא היתה סיבת נפילתם בידם, וזה מוזכר בדברי רבותינו ומפורסם בספרים (יוסיפון פרק סה).¹⁴

בראשית מו א פרשת ויגש - יעקב מרגיש וחושש מגלות מצרים

... אבל הפסוק הזה יש בו סוד יגלו לנו אותו שם בבראשית רבה (צד ה), כי כאשר בא יעקב לרדת מצרים ראה כי הגלות יתחיל בו ובזרעו, ופחד ממנו וזבח זבחים רבים לפחד אביו יצחק, שלא תהא מדת הדין מתנוחה כנגדו. ועשה זה בבאר שבע שהוא בית תפילה לאבותיו, ומשם נטל רשות בלכתו לחרן.¹⁵

בראשית מו ב - השם יעקב מסמל את הגלות

"ויואמר יעקב יעקב" - אחר שאמר לו השם לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל יהיה שמך, היה ראוי שיקראנו בשם הנכבד ההוא. וכן הוא נזכר בפרשה הזאת שלושה פעמים. אבל קראו יעקב לרמוז כי עתה לא ישור עם אלהים ועם אנשים ויוכל. אבל יהיה בבית עבדים עד שיעלנו גם עֵלָה, כי מעתה הגלות תתחיל בו. וזה טעם: "ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה יעקב ובניו" (פסוק ח), כי בשם בני ישראל יבואו שמה, כי יפרו הבנים וירבו ויגדל שמם וכבודם, אבל יעקב הוא עתה ברדתו שם.¹⁶

¹² עברנו ליעקב עליו יתמקד רמב"ן יותר מכולם. בפרשת וישלח חזר יעקב מגלות חרן ומצליח לסלק את עשו מדרכו ולהתנחל בארץ. ראו הפסוק המתחבא בתוך פרשת אלופי עשו, בראשית לו ו: "ויקח עֵשׂו אֶת נְשָׁיו וְאֶת בְּנָיו וְאֶת בְּנֹתָיו וְאֶת כָּל נְפֹשׁוֹת בֵּיתוֹ וְאֶת מִקְנֵהוּ וְאֶת כָּל בְּהֵמָתוֹ וְאֶת כָּל קִנְיָנוֹ אֲשֶׁר רָכַשׁ בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וַיֵּלֶךְ אֶל אָרֶץ מִצְרַיִם יַעֲקֹב אַחִיו". אבל רמב"ן רוצה ללמוד מההכנות שעשה יעקב למפגש עם עשו אחיו, לקח להתנהגותו בגלות אדום הוא עשו. ומה באמת הכין יעקב? תפילה ודורון, ניחא - מתאים גם לגלות הארוכה של עם ישראל אחרי חורבן בית שני. אך מה עם מלחמה? בא רמב"ן ומהפך את המלחמה לבריחה והצלה, אולי כפי שהוא עצמו עשה בערוב ימיו כשעלה לארץ אחרי וויכוח ברצלונה הקשה (האם הוויכוח יכול להיחשב למלחמה?). אך בפירושו לפסוק: "והיה המחנה הנשאר לפליטה" (בראשית לב ט) הוא מציע טקטיקה של מעבר ממקום למקום בין הגלויות: "והכוונה בזה, כי יעקב יודע שאין זרעו כולו נופל ביד עשו, אם כן ינצל המחנה האחד על כל פנים. וגם זה ירמוז שלא יגזרו עלינו בני עשו למחות את שמנו, אבל יעשו רעות עם קצתנו בקצת הארצות שלהם, מלך אחד מהם גוזר בארצו על ממוננו או על גופנו, ומלך אחר מרחם במקומו ומציל הפלטים". (על מוטיב זה חוזר רמב"ן בפירושו לדברים כח מב, ראו בדברינו [לא מאסתים ולא געלתים לבלותם](#)). ובפירושו לפסוק "למה זה אמצא חן בעיני אדוני" (בראשית לג טו) מציע רמב"ן טקטיקה של שמירת מרחק וזהירות: "והכוונה ביעקב כי לא היה חפץ בהם ובחבורתם כלל, וכל שכן שהיה בדעתו ללכת דרך אחרת", ומביא את הסיפור מבראשית רבה עח טו על "רבנו" כשהיה עולה למלכות (לקיסריה?) לא היה לוקח אתו את חיל המשמר הרומאי שהוצע לו בתוקף מעמדו הרשמי.

¹³ ראו דברינו [אדוני עשו, עבדך יעקב](#) בפרשת וישלח.

¹⁴ אם לעיל למדנו מחזרתו המוצלחת של יעקב לארץ בראש פרשת וישלח טקטיקות של הישרדות בגלות, כאן, בפירושו את דברי יעקב למלאכים ששלח לעשו: "כה תאמרן לעשו: כה אמר עבדך יעקב", מוצא רמב"ן את שורשי נפילת בית חשמונאי וסיבת נפילת בית שני ביד רומא וגלות רומא עד ימי רמב"ן עצמו. ראו דברינו [בית חשמונאי](#) בחנוכה. עוד לא התקיימה ברית בין הבתרים (ראו לעיל), עוד לא ירדנו למצרים (שהיא גלות נפרדת שלא נכללת בארבע הגלויות של אימה וחשיכה גדולה) וכבר נזרע זרע הפורענות של אובדן מלכות החשמונאים וגלות אדום הארוכה מכולן (ואת גלות ישמעאל שכלל לא נצפתה עד שאמרו: תחת אדום ולא תחת ישמעאל, והיא נושא הראוי לדף בפני עצמו, לא מזכיר רמב"ן).

¹⁵ על רקע הדברים הקודמים על יעקב שחוזר לארץ אבותיו ומתגבר על עשו, מודגשת עוד יותר הנפילה הגדולה של סוף ספר בראשית בעקבות סיפור יוסף ואחיו. למה זובח יעקב זבחים לפחד יצחק דווקא? למה לא לאברהם שירד למצרים וחזר ממנה בשלום? עפ"י פשט הפסוקים ומרבית הפרשנים והמדרשים, משום שיצחק לא ירד מהארץ. יעקב מבקש כאילו רשות מאביו (שנפטר מספר שנים קודם), בדומה ליציאתו לחרן ואולי גם שובו משם יהיה בדומה. אבל רמב"ן לעיל שאומר שגם יצחק גלה, מתכוון אולי לדבריו לעיל שיצחק מסמל את גלות בבל הנוחה ולכן התפלל יעקב: "שלא תהא מידת הדין מתנוחה כנגדו". מה באמת היה בדעתו של יעקב כשלקח את כל בני ביתו וירד למצרים? לא כיצחק וגם כנראה לא כאברהם, אלא גלות ממש: "כי הגלות יתחיל בו ובזרעו". אותו יעקב שנלחם על הבכורה, התגבר על כל המכשולים וסילק את עשו מארץ כנען, כעת מוותר על הכל וירד למצרים! אין זה כי אם "סוד גדול" ופחד. וכבר הארכנו לדון בירידה זו של יעקב למצרים בדברינו [אל תירא מרדה מצרימה](#) בפרשת ויגש.

¹⁶ בניגוד לאברהם שמשעה ששונה שמו מאברם לאברהם שוב לא נזכר שמו הקודם (וכך גם בשירי ושרה), השם יעקב לא פסק גם אחרי דברי הכתוב: "לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל" (בראשית לה י). ראו דברינו [יעקב וישראל](#) בפרשת וישלח. רבים טובים ניסו ונלאו למצוא היגיון או הסבר לשימוש בשם יעקב לעומת השם ישראל. כאן, בירידה למצרים, מוצא רמב"ן סיבה ברורה. בירידה למצרים, מאבד ישראל את שמו, שניתן לו בכניסתו לארץ ישראל, לאחר שגבר במאבק עם שרו של עשו. חזרנו ליעקב, יעקב, שלפני החלום והנדר שבפרשת ויצא וההבטחה הגדולה שבפרשת וישלח. השם ישראל יצטרך להמתין לגאולת מצרים! ומה נעשה עם הפסוק: "ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה" (ראו גם פסוק ה בפרק מ)? תשובת רמב"ן היא שתכונת ישראל לא נעלמה, בפרט לא בבנים הממשיכים. ליעקב-ישראל האיש עצמו קורא הקב"ה: יעקב, יעקב ("ויעקבני זה פעמיים")? - יעקב הוא עתה ברדתו שם". אבל הבנים ירדו עם השם ישראל אשר יסייע להם לפרות ולרבות, להגדיל שמם וכבודם (לפחות בתחילה) וגם לשרוד את השעבוד הנורא ולצאת לחירות.

בראשית פרק מז פסוק כח – תחילת פרשת ויחי

ויחי יעקב בארץ מצרים שבע עשרה שנה - כבר הזכרתי (לעיל מג יד) כי רדת יעקב למצרים הוא גלותינו היום ביד החיה הרביעית (דניאל ז ז) רומי הרשעה. כי בני יעקב הם עצמם סבבו רדתם שם במכירת יוסף אחיהם, ויעקב ירד שם מפני הרעב, וחשב להינצל עם בנו בבית אוהב לו, כי פרעה אוהב את יוסף וכבן לו. והיו סבורים לעלות משם ככלות הרעב מארץ כנען, כמו שאמרו (לעיל מז ד) לגור בארץ באנו כי אין מרעה לצאן אשר לעבדיך כי כבד הרעב בארץ כנען. והנה לא עלו, אבל ארץ עליהם הגלות, ומת שם ועלו עצמותיו, וזקני פרעה ושרי העלוהו, ועשו עמו אבל כבד.¹⁷

וכן אנחנו עם רומי ואדום. אחינו הסיבנו ביאתינו בידם, כי כרתו ברית עם הרומיים. ואגרופס המלך האחרון לבית שני ברח אליהם לעזרה. ומפני הרעב נלכדו אנשי ירושלים, והגלות ארץ עלינו מאד, לא נודע קצו כשאר הגליות. ואנחנו בו כמתים אומרים: "יבשו עצמותינו נגזרנו לנו".¹⁸ ויעלו אותנו מכל העמים מנחה לה', ויהיה להם אבל כבד בראותם כבודנו. ואנחנו נראה בנקמת ה', יקימונו ונחיה לפניו.¹⁹

רמב"ן בראשית מח כב – דברי נחמה

ואני נתתי לך שכס אחד על אחיך - אחרי שבירך את בני יוסף ועשאו שני שבטים, חזר על יוסף ואמר לו: הנה אנכי מת, והיה אלהים עמכם בגלות להציל אתכם מכל צרה, ותפרו ותרבו מאד, וישיב אתכם אל ארץ אבותיכם לנחול אותה, ואני כבר נתתי לך בארץ ההיא החלק האחד אשר בידי לתת, והוא חלק הבכורה, להיותך בו יתר על אחיך מיום שלקחתי אותו מיד האמורי בחרבי ובקשתי.²⁰

חזק חזק ונתחזק**שבת שלום****מחלקי המים**

מים אחרונים 1: מסוף הספר, נחזור אל תחילתו. ראו דברי רמב"ן בהקדמתו לפירושו לתורה: "ועתה דע וראה מה אשיב שואלי דבר בכתיבת פירוש התורה. אבל אתנהג כמנהג הראשונים להניח דעת התלמידים יגיעי הגלות והצרות הקוראים בסדר בשבתות ובמועדים ולמשוך לבם בפשטים ובקצת דברים נעימים לשומעים וליודעים חן". האם בפירושים אלה שהבאנו חשב רמב"ן "להניח דעת התלמידים יגיעי הגלות והצרות" ולשוב נפשם היגיעה ולמשוך לבם בדברים נעימים לשומעים? לאן נעלמו כל דברי הסוד ("על דרך האמת") שרמב"ן משבץ בפירושו לתורה לא מעט פעמים? ראו המשך פירושו שם שהוא מזהיר את כל מי שינסה לסבור סברה או לחשוב מחשבות "מכל הרמזים אשר אני כותב בסתרי התורה". בפירושי רמב"ן על הגלות שלקטנו בדף זה, קשים ככל שיהיו, אין שום "סתרי תורה", אלא דברים פשוטים וגלויים, אם

¹⁷ כאן אומר רמב"ן דברים מאד ברורים. לא גזירת ברית בין הבתרים, לא "במה אדע כי אירשנה", לא ההתרפסות לפני עשו וכו', אלא "בני יעקב הם עצמם סבבו רדתם שם במכירת יוסף". בני יעקב ולא בני ישראל. הירידה למצרים היא מעשה ידי אדם ותוצאת הקורות לבית יעקב. תחילה יורדים באופן זמני מפני הרעב, "להינצל עם בנו בבית אוהב לו", והיו סבורים לעלות משם ככלות הרעב מארץ כנען, וסופם ש"ארץ עליהם הגלות". ראו דבריו [האם נגזר על אבותינו לרדת למצרים](#) בפרשת וארא. אזכור העלאת עצמותיו של יעקב ו-"אבל מצרים", יכולים להתפרש כביקורת קשה על יעקב אישית, או כנחמה פורתא שלפחות זכה להיקבר בארץ ישראל (שוב כגורלו האישי של רמב"ן). ראו דבריו [קבורה בארץ ישראל](#) בפרשה זו. עכ"פ, גלות מצרים איננה עוד גלות חד-פעמית ונפרדת משאר הגלויות כפי שראינו בתחילת דברינו, לא עונש חד-פעמי על ירידתו של אברהם למצרים, אלא הגלות בה"א הידיעה, זו שבעקבותיה באה גלות אדום הקשה מכולם, אם לא כל שאר הגלויות. מה חש רמב"ן כשישב בליל הסדר בספרד הנוצרית? האם אמר: "עבדים היינו ... עתה בני חורין"? (ורמב"ם במצרים!?)

¹⁸ ציטוט זה לקוח מחזון העצמות היבשות של יחזקאל בפרק לו ולא בכדי. ראו שם הייאוש של עם ישראל והתקווה שהנביא מפיח בהם: "כֹּה אָמַר אֲדֹנָי ה' הִנֵּה אֲנִי פֹתַח אֶת קְבֻרֹתֵיכֶם וְהַעֲלִיתִי אֶתְכֶם מִקְבְּרוֹתֵיכֶם עִמִּי וְהִבֵּאתִי אֶתְכֶם אֶל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל".

¹⁹ ספורנו, על הפסוק הזה, ממשיך את קו המחשבה של רמב"ן ואומר: "וימכרו את יוסף לישמעאלים בעשרים כסף ... וכן קרה לנו בבית שני שמכרו קצתנו את קצתנו ביד האומות. בפרט כשצרו מלכי חשמונאי זה על זה, ששעבדו ישראל לרומיים וגרמו לנו זה הגלות. כמו שהיה הענין במכירת יוסף שנתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים כדבריהם ז"ל". נראה שיש בדברים אלה הכאה על חטא ("אנחנו ואבותינו חטאנו", דברינו [אבל אשמים אנחנו](#) בפרשת מקץ), הסכמה שאפשר היה אחרת, אבל גם השלמה שכך נגזר. גם ההשוואה בין גלות אדום לגלות מצרים שלכאורה צריכה להטות את הכף לכיוון "שאפשר היה אחרת" וגלות עם ישראל אינה גזירה משמים, לא עושה זאת. נראה שיש בדברי רמב"ן, אולי פחות בדברי ספורנו, יותר השלמה שכך נגזר הגזרה, מאשר חשבון היסטורי פנימי נוקב. ראו שוב דברינו [בית חשמונאי](#) בחנוכה.

²⁰ ככה נפרד יעקב מיוסף בנו האהוב שביגינו מיהר לרדת למצרים ולקח איתו את כל בית יעקב. ככה נפרד גם יוסף מאחיו, שהאריכו ימים אחריו (ראו קיצור שנות יוסף בפרקי דרבי אליעזר לט). ראו פירוש רמב"ן לבראשית מט לא: "וישבע יוסף את בני ישראל, כי בראותו שאחיו זקנים השביע כל בניהם וכל בית אביו שיצו גם את בני בניהם לעת הגאולה, כי כולם יודעים הגלות". ירד המסך על ספר בראשית.

רק נאבה ולא נירא מלקרוא את ספר בראשית הוא [ספר הישר](#), בלי כחל ושרק. אולי גם בהשפעת דברים אלה, עשה רמב"ן מעשה בערוב ימיו ועלה לארץ. ראו שוב דברינו [פיתוחי חותם](#) בפרשת תצוה, בסוף הדף שם.

מים אחרונים 2: רמב"ן, כידוע, מפרש את תוכחת ספר ויקרא (פרשת בחוקותי) על גלות בית ראשון, ואת תוכחת ספר דברים (פרשת כי תבא) על גלות בית שני. להלן קטע מפירושו מסוף הספר, דברים כח מב, שם הוא חוזר על מוטיב הקיום בגלות: " ... אבל אחרי היותנו בגלות בארצות אויבינו, לא נתקללו מעשה ידינו ולא אלפינו ועשתרות צאננו ולא כרמינו וזיתינו ואשר נזרע בשדה. אבל אנחנו בארצות כשאר העמים יושבי הארץ ההיא, או בטוב מהם, שרחמיו עלינו. כי ישיבתנו בגלות היא בהבטחה שאמר לנו: "ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם להפר בריתי אתם כי אני ה' אלהיהם" (ויקרא כו מד). וכבר פירשתי בסדר אם בחקותי (שם שם טז) סוד הברית הזאת, וכי הוא על זמן גלותנו היום ביד החיה הרביעית". ראו דברינו [לא מאסתים ולא געלתים לכלותם](#) בפרשת בחוקותי.